

Byrådssak /24

Saksframstilling

Vår referanse: 2024/79148-8

Høringsuttalelse til Riksantikvarens forslag til bevaringsstrategi for landbrukets kulturmiljøer

Hva saken gjelder:

Saken gjelder Riksantikvarens forslag til bevaringsstrategi for landbrukets kulturmiljøer.

Høringsfrist: Høringsfristen er 30.06.2024.

Bevaringsstrategien er en av to bevaringsstrategier som Riksantikvaren har fått i oppdrag å utarbeide i 2024, jf. Prop 1S (2023-2024); bevaringsstrategi for kystens kulturmiljø og landbrukets kulturmiljø. Bevaringsstrategiene skal bidra til å strukturere, samordne og organisere innsatsen slik at de tre nasjonale målene vedtatt i Meld. St. 16 (2019-2020) nås, med særlig vekt på målet om å ta vare på et mangfold av kulturmiljøer. Bevaringsstrategiene skal tilrettelegge for at kulturminner, kulturmiljøer og landskap blir bevart og brukt som en ressurs i samfunnsutviklingen. Bevaringsstrategiene skal synliggjøre og utnytte kulturmiljøenes betydning for miljømessig, sosial og økonomisk bærekraft.

Forslaget til bevaringsstrategi for landbrukets kulturmiljø inneholder fire deltemaer med nærmere innhold og problemstillinger som Riksantikvaren mener strategien bør konsentreres om. De fire deltemaene er:

- Bygninger i jordbruket
- Jordbrukslandskapet
- Kulturmiljø i skog
- Kulturmiljø etter reindrift

Deltemaene skal være prioriterte områder innenfor bevaringsstrategien, for hvor det er viktigst å konsentrere innsatsen. Til grunn for forslag til deltemaer og innhold ligger blant annet vurdering av utfordringsbilde, muligheter for samarbeid og samordnet virkemiddelbruk. Arbeidet med landbrukets kulturmiljø har inkludert kunnskapsinnhenting og medvirkningsprosesser. Blant annet har en ressursgruppe med representanter fra landbruksnæring og -forvaltning, frivillighet, forskning, museumsfeltet og regionalforvaltningen på kulturmiljøfeltet gitt nyttige råd. Det har også vært møter med næringsorganisasjoner, forvaltning og kompetansemiljøer. Bevaringsstrategien som nå sendes på høring bygger på innspill fra medvirkningen og kunnskapsinnhenting. Parallelt med utforming av bevaringsstrategiene pågår det også en egen prosess for utvikling av mål- og rapporteringssystem for bevaringsstrategier, med frist 1. juni 2024.

Riksantikvaren ber om innspill på utfordringsbildet, avgrensningen av strategien og deltemaene med tilhørende prioriteringer. Videre bes det om innspill på hva som bør vektlegges innenfor innsatsområdene, og om noen av forslagene er lite relevante.

Innspill fra fagetat:

Innspill fra Byantikvaren:

«Byantikvaren har gitt landbrukets bygningsmiljø og kulturlandskapet stor vekt gjennom arbeidet med kulturmiljøplanen og etablering av store hensynssoner for kulturlandskap i Bergen kommune, se kulturmiljøplanens kapittel om «Gårdsbebyggelse» og vedlegg 4 til bestemmelsene for kommuneplanens arealdel (KPA), pkt.27-36. Bestemmelser til KPA, §35: Innenfor de sammenhengende landbruksområdene skal landbrukets ressursgrunnlag og landskap vernes i et langsiktig (100 års) perspektiv. Det skal utøves en streng forvaltningspraksis ved omdisponering eller deling av dyrket mark. Bygningsmasse bør bevares eller utvikles i tråd med tradisjonell byggeskikk. Innenfor byfjellsgrensene skal naturkvaliteter og områdets verdi for friluftsliv, naturmangfold, kulturminner, landbruk og drikkevannforsyning ivaretas. De respektive forvaltningsplanene, sammen med kommuneplanens LNF-status for arealene, skal legges til grunn for arealforvaltning. Som vi ser, er både særtrekkene ved Bergens gårdsbebyggelse og landbrukets kulturlandskap gitt en bred omtale. I Kulturminnestrategiens pkt. 5.0 slås det også fast at «i Bergen skal innsatsen styrkes for å verne om og sikre vår kulturarv» med underpunkt 5.5 «Dette gjør vi ved å bevare, reparere og gjenskape opprinnelige bygningsdetaljer med gode håndverk- og materialkvaliteter, og la historisk fargebruk være førende ved fargevalg».

Riksantikvarens bevaringsstrategi er velskrevet og viser i sin beskrivelse av landbrukets kulturmiljø den store spennvidden i dette kulturmiljøet, samt utfordringer når det gjelder bevaring av slike kulturmiljø. Likevel savner vi hos Byantikvaren en beskrivelse som også tar opp i seg det kystnære og brattlendte landbrukets spesielle karakter og særskilte utfordringer med tanke på bevaring. Tilknyttet driftsformen på brattlendte og kystnære bruk er den særegne tørrmuringstradisjonen i vår region en viktig del av den immaterielle kulturarven som må tydeliggjøres i strategien.

En brukstype som ikke blir omtalt er det tradisjonelle fiskerbonde-bruket, der sjøbasert næringsvirksomhet utgjør en viktig del av gårdens næringsgrunnlag. Her utgjør bygninger som naust, sjøboder og nothus en del av gårdsbebyggelsen, og disse er ikke nevnt i Riksantikvarens høringsdokument. Kun enkelte bevarte landbruksrelaterte kulturmiljø i Bergen faller innenfor denne kategorien, disse finnes i de tidligere omegnskommunene Arna, Åsane, Laksevåg og Fana. I kystsonen særlig fra Agder til Finnmark utgjør imidlertid denne kategorien bruksenheter historisk sett en vesentlig andel av gårdsbrukene og bør derfor omtales spesielt i bevaringsstrategien, særlig fordi den sjørelaterte bygningsmassen både er truet av forfall pga. utidsmessighet og fordi strandsonen er spesielt truet av hendelser knyttet til endret klima og av havnivåstigning. Det tradisjonelle klyngetunet er heller ikke gitt omtale i bevaringsstrategien, og vi undrer oss over at denne bebyggelsesstrukturen, som også omfatter en særskilt bo- og driftsform med røtter tilbake til førhistorisk tid og videre gjennom hele middelalderen og tidlig nytid, ikke har fått spesiell omtale i strategien. I den grad slike tun er bevart på tross av de omfattende jordskifteprosessene som ble igangsatt på tidlig 1800-tall, bør de gis et spesielt fokus i bevaringsstrategien, da det neppe er med en noen titalls slike klyngetun igjen i hele landet. Det finnes fortsatt delvis bevarte klyngetun i Bergen, f.eks. Øvre Selvik, Blindheim, Herland og Haugo.

Brattlendte bruk er en særegen type kulturlandskap som krever spesielle hensyn og tiltak. Terrenget er som regel preget av delvis terrassering ved bruk av såkalte bakkemurer, en konstruksjonstype som ikke er nevnt i Riksantikvarens

bevaringsstrategi. De brattlendte brukene vil være spesielt ras- og erosjonsutsatte i en fremtid som vi forventer blir preget av større nedbørsintensitet, og bør gis et spesielt fokus i bevaringsstrategien. Driften av slike gårdsbruk er pga. tungvint drift også for en stor del utfaset, og de er dermed spesielt utsatt for gjengroing. Denne brukstypen finner vi flere steder i Bergen, i første rekke i sentrale deler av Åsane og rundt Gullfjellsmassivet i Arna og Fana. Her finnes det også fortsatt flere bevarte stølsmiljø eller tufter av slike. Selv om mange i dag ser på Byfjellene først og fremst som et naturlandskap med stor verdi for friluftslivet, er dette historisk sett kulturlandskap der jordbruksdriften og særlig husdyrholdet har vært med på å prege landskapet. Fortsatt beitebruk kan være en avgjørende faktor for å bevare dette åpne, kuperte landskapet.

I de enkelte områdekapitlene for de tidligere omegnskommunene Arna, Fana, Fyllingsdalen, Laksevåg og Åsane i Kulturmiljøplan for Bergen legges det føringer for videre utviklingen når det gjelder landbrukets kulturmiljø. De gjenværende gårdsbygningene og tunene, er sammen med ruiner, steinsatte og oppbygde stier, kjerreveier, steingarder, bakkemurer og steinsatte bekker/veiter er viktige kulturhistoriske faktorer for å forstå jordbrukshistorien. Bakkemurer og steingarder, særlig der de sistnevnte følger gårdsgrenser mellom tidligere matrikelgårder, kan i mange tilfeller være konstruksjoner som på grunn av sin alder faller inn under reglene for automatisk fredning etter Kulturminnelova, selv om de kan være vanskelige å datere eksakt.

De ulike hustypene som leinstover og grindbygde lær er typiske representanter for en særegen vestnorsk byggeskikk, som etter hvert er blitt en sjeldne bygningstyper som vi må ha fokus på å ivareta. Det samme gjelder mindre iøynefallende og påaktede konstruksjoner knyttet til gårdsdriften som f.eks. steingarder, utløer, skjeneflorer, jordkjellere.

I Bergen finnes både bygninger og strukturer etter flere ulike gårdstyper representert, fra husmannsplasser, selveiende gårder, til adelige setegårder som Store Milde. Gårdene har stor historisk verdi og formidler vår landbrukshistorie. Gjenværende gårdsbebyggelse de etter hvert utbygde delene av Bergen er viktige kulturminner fra før drabantbyens tid. Her er det i noen grad et arealpotensiale som setter gjenværende jordbruksarealer og gårdstun under utbyggingspress. Gårdene med tilhørende strukturer bør bevares for fremtiden fordi kulturminner fra det eldre jordbrukslandskapet i bydelen er sjeldne og utgjør viktige, fortsatt synlige kulturhistoriske objekt. Både gjenstående driftsbygninger og våningshus er viktige identitetsskapende elementer det kan være spesielt utfordrende å ivareta, særlig fordi de ikke lenger befinner seg i sin opprinnelige kontekst. Alternativ bruk av slike eldre bygninger og integrering av denne bruken i ny næringsvirksomhet og i nyere bomiljø vil være avgjørende for bevaring av denne bygningsmassen.

Når det gjelder omtalen av skogbruket, savner vi en bredere omtale av den betydningen gårds- og bygdesagene har hatt som en vesentlig del av landbruksnæringen langs kysten og i fjordstrøkene både historisk og i nyere tid, og vi mener dette er landbruksvirksomhet som må en mer sentral plass i bevaringsstrategien, også fordi slik virksomhet også i fremtiden vil kunne danne et vesentlig økonomisk grunnlag for opprettholdelse av landbruksdrift på små og mellomstore bruk, bruk der skogen som regel utgjør en vesentlig del av arealet. Gårds- og bygdesagene er gjerne knyttet til uttak av kvalitetsvirke gjennom plukkhogstdrift og foredling og for leveranser av spesialvirke til formål som nettopp bevaring av eldre gårdsbebyggelse, samt til ivaretagelse av gamle, lokale byggetradisjoner som f.eks. grindbygging.

Gjengroing og tilplanting med skog må gis en tydeligere omtale av landbrukets kulturlandskap. Store deler av Vestlandets åpne jordbrukslandskap er tilplantet i etterkrigstiden gjennom et systematisk skogreisningsarbeid. Både i Åsane og Laksevåg kystlyngheiene opprinnelig dominerende. Gjengroing er nevnt i Riksantikvarens strategi, men den systematiske skogplantingen på utmark, beitemark og i nyere tid også av innmark, har hatt og vil få store negative virkninger for landbrukets kulturlandskap som bør omtales bredere i bevaringsstrategien. En vesentlig del av utfordringene med tanke på tap av kulturminner og forringing av kulturmiljø er bygging av skogsbilveier som uttak av denne skogen fører med seg. I Bergen kommune har vi sett en rekke skogsveiprosjekter, noen av dem iverksatt uten søknad, som har skadet og utslettet kulturminner, bl.a. nedbygging av en strekning av Den trondhjemske postvei.

Under kunnskap og kompetanse er registreringsarbeid nevnt, men dette er et felt som bør tillegges langt større vekt. Systematisk registrering av landbrukets kulturminner bør løftes opp til et nasjonalt prosjekt nettopp i en tid der disse kulturminnene befinner seg i kulturmiljøer under flerdobbelt press, både gjennom bruksnedleggelse, nedbygging, gjengroing og klimarelaterte hendelser.

Byantikvaren vil i tillegg foreslå en systematisk georeferering av historiske jordskiftekart på nasjonalt nivå med tanke på etablering av en nasjonal geodatatjeneste der slike kart tilgjengeliggjøres for nedlastning og presentasjon i digitale karttjenester. Dette historiske kartmaterialet representerer svært verdifull informasjon med geometrisk relativt nøyaktig gjengivelse av situasjonen før gjennomføringen av de ulike jordskifteprosessene samt resultatet – den nye arronderingen av gårdenes innmark og utmark. Kartene synliggjør i tillegg til den historiske teig- og eiendomsstrukturen også en rekke kulturminner som tufter etter eldre bebyggelse, historiske veifar, steingarder etc., geografisk informasjon som har stor verdi for arbeidet med å registrere og bevare landbrukets kulturmiljø»

Innspill fra Bymiljøetaten:

«Bymiljøetaten har ingen merknader til endringene som foreslås»

Byrådets vurdering og forslag til høringsuttalelse:

Bergen har et særlig ansvar for å ta vare på byens rike jordbrukskultur, kulturlandskap og UNESCO-status som matby. Byrådet tiltrer Byantikvarens vurderinger og foreslår at denne i sin helhet inntas som del av høringsuttalelsen fra Bergen kommune. Bergen kommune vil i tillegg vise til følgende:

Bygninger i jordbruket Enhetslåven

Det er svært positivt at det blir satt fokus på enhetslåven som kulturmiljø. I Bergen kommune er det over 850 landbrukseiendommer, ca. 750 bebygde landbrukseiendommer og nesten 600 landbrukseiendommer med bolig, mens kun litt over 100 jordbruksforetak mottar produksjonstilskudd. Dette viser at i Bergen kommune alene er det mange hundre, kanskje opp mot 400-500 eiendommer der det er driftsbygninger men ikke drift. Strategien legger vekt på å ta vare på driftsbygningene gjennom aktiv bruk, gjerne alternativ bruk på eiendommer der det ikke lenger er aktiv drift. Bergen kommune mener det er bra at Riksantikvaren setter fokus på dette, men peker også på at det må bli enklere for eierne å få gjennomført bruksendring av driftsbygningene slik at de får en bruk som næringsarena eller bolig som gjør at bygningene blir tatt vare på. Av flere grunner, både juridiske og økonomiske, er dette vanskelig i dag. Resultatet er vanligvis at driftsbygningene før eller senere får så dårlig vedlikehold at de blir ødelagt.

I denne forbindelse vil vi også peke på en særlig utfordring for Bergen (og andre pressområder). Det er når det blir gjennomført større utbygging på landbrukseiendommer, slik at kun tunet står igjen. Fram til nå er det svært få eksempler på at bruksendring/framtidig bruk av driftsbygningane er vurdert som del av utbyggingsplanen. Resultatet er vanligvis at driftsbygningen før eller senere forfaller og blir revet eller kolliderer av seg selv.

Seterbygninger

Så vidt vi kjenner til er det svært få eksempler på fullskala seterdrift i Bergen, slik strategien beskriver. De fleste gårdene hadde melkestøler, der en melket på dagtid og gikk hjem igjen etter endt stell. Denne driftsformen er kort omtalt i strategien, men Bergen kommune kunne ønske at det ble satt større fokus på dette i strategien. Kulturmiljø knyttet til denne særegne driftsformen er etter vår oppfatning under større press enn kulturmiljøene knyttet til fullskala seterdrift, fordi denne driftsformen gikk raskere ut av bruk, bygningene har vært mindre attraktive til annen bruk og landskapet har i større grad grodd igjen rundt kulturmiljøene.

Jordbrukslandskapet

Kulturlandskapet

I Bergen er hovedutfordringen gjengroing av jordbruket sitt kulturlandskap. Som strategien peker på vil kulturlandskapet ofte ha verdifullt biologisk mangfold i tillegg til kulturverdiene, med mange skjøtelses-/beiteavhengige arter. Grunnen til at disse ofte gror igjen er at det ikke er bedriftsøkonomisk lønnsomt å drifte disse på den opprinnelige måten. Bergen kommune mener at det er viktig å raskt velge ut de viktigste områdene også lokalt i Bergen, og sikre finansiering av skjøtsel av disse landskapene/biotopene. Vi mener at vi har dårlig tid til å gjøre dette tiltaket, fordi gjengroingen går fort mange steder.

Kulturmiljø i skog

Skogbrukets kulturmiljø

Bergen kommune vil peke på at i skogene i Bergen er det relativt få kulturmiljø knyttet til skogbruket og skogsdriften. Men det er mange kulturmiljø i skogene som er knyttet til jordbrukets kulturmiljø, fordi en stor andel av skogene i kommunen er «nye» og er plantet eller naturlig grodd igjen i jordbrukets kulturlandskap.

Arkeologiske kulturminner

Bergen kommune ser også at det ofte kan være utfordringer for skogbruket å ta vare på kulturminner i skogsdriften fordi en ikke kjenner til at det finnes kulturminner. Bergen kommune er derfor positive til mer registrering av kulturminner i skog, fordi det er enklere å ta hensyn til det en har kunnskap om.

Kvalitetsvirke

Bergen kommune mener at det er positivt at det i strategien blir satt fokus på at det trengs skoger som kan produsere det kvalitetsvirket som trengs for å ivareta gamle bygninger. I praksis blir dette ofte gamle furuskoger der trærne har en stor del kjerneved. Lokalt i Bergen og regionalt på Vestlandet er det en generell mangel på slike skoger. Bergen kommune vil derfor anbefale at det blir satt i gang et arbeid for å kartlegge potensielle «arveskoger». Slik skogsdrift er ofte mindre lønnsom enn tradisjonell skogsdrift, og det er viktig å vurdere finansieringsordninger for å gjøre det attraktivt for grunneiere å satse på å sette av områder til arveskoger. Videre bør det også sikres foredlingskapasitet med kunnskap om hvordan trelast fra arveskoger som skal brukes for å ivareta gamle bygninger skal produseres.

Vedtakskompetanse:

Det går fram av byrådets fullmakter § 6 at:

«Byrådet avgir høringsuttalelser på vegne av Bergen kommune. Høringsuttalelser i prinsipielle saker som samtidig innebærer politiske avveininger, skal avgis av bystyret. Forretningsutvalget kan på vegne av bystyret avgjøre hvorvidt en

*høringsuttalelse inneholder prinsipielle avveininger og må fremsendes til behandling i
bystyret»*

Forretningsutvalget traff følgende vedtak i møtet 14.05.2024 (sak 180/24):

*«Byrådet avgir eventuelt hørings svar til «Bevaringsstrategi for landbrukets kulturmiljø
- høring av forslag» på vegne av Bergen kommune»*

Byråd for byutvikling innstiller til byrådet å fatte følgende vedtak:

1. Byrådet avgir høringsuttalelse til Riksantikvarens forslag til bevaringsstrategi for landbrukets kulturmiljøer slik den fremkommer av byrådets forslag.
2. Melding om vedtak sendes Bystyrets kontor.

Dato: 25. juni 2024

Christine Kahrs
Byråd for byutvikling

Dokumentet er godkjent elektronisk.

Vedlegg:

Bevaringsstrategi for landbrukets kulturmiljø – Høring av forslag, datert 08.05.2024 med følgende vedlegg:

1. Protokoll konsultasjon 11. april 2024 (1)
2. Forslag til bevaringsstrategi for landbrukets kulturmiljø

Byantikvarens innspill til høring ang. Riksantikvarens bevaringsstrategi for landbrukets kulturmiljø, datert 04.06.2024

Bymiljøetatens innspill til høring om bevaringsstrategi for landbrukets kulturmiljø, datert 04.06.2024